

**Onderzoeksproject ‘De stad van de toekomst’
bracht de hele vakwereld op de been – en
‘integraal stadmaken’ een stap dichterbij**
/ **The City of the Future research project engaged
the whole profession – and brought ‘integrated city
making’ a step closer**

Impressies uit het onderzoek van team Socio-Technical City (met onder meer UNStudio) voor het Central Innovation District in Den Haag. Het team gebruikt architectuur om technologische systemen in te richten als

plekken voor ontmoeting en interactie. Onder de Biopolus, een complex voor voedselproductie en waterzuivering; hierboven de 'energiekathedraal'.

/ Impressions of the Central Innovation District in The Hague from the study by Team Socio-Technical City (with UNStudio). Architecture is used to design technological systems as places for meeting and interaction. Below, the

Biopolus, a complex for food production and water treatment; above, the 'energy cathedral'.

PROJECT

De stad van de toekomst – ontwerponderzoek naar stedelijke transitie

LOCATIES

Amsterdam; Rotterdam; Den Haag; Utrecht; Eindhoven

ONTWERP

2018 – 2019

ONTWERPERS

per locatie twee ontwerpteams: Incity en Havenstad Makerstad (Amsterdam); Flocks en CIAM XXI (Rotterdam); Socio-technical city en All-inclusive city (Den Haag); Stadsvrijheid en Fit (Utrecht); Urban archipelago en Triangel (Eindhoven)

DISCIPLINES

onder meer: architectuur; stedenbouw; landschapsarchitectuur; economie; duurzaamheid; ecologie; civiele techniek; mobiliteit; journalistiek; data-analyse; beeldende kunst; circulaire bouw

INITIATIEF

**BNA Onderzoek
I.s.m. Vereniging Deltametropool; TU Delft; ministerie van Infrastructuur en Waterstaat; ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties; Rijkswaterstaat; gemeenten: Amsterdam; Utrecht; Rotterdam; Den Haag; Eindhoven**

STATUS

resultaten zijn gepresenteerd in een boek (samengesteld door hoofdredacteurs Marieke Berkers en Jutta Hinterleitner)

FINANCIERING

bijdragen van betrokken gemeenten; provincie Noord-Brabant; ministerie van Infrastructuur en Waterstaat; ministerie van Binnenlandse Zaken; TU Delft

TEKST MARTINE BAKKER

Het onderwerp ‘integraal stadmaken’ hangt al een tijdje in de lucht. Bij debatten en symposia over stedelijke transformatie kwam het steevast op tafel, maar door de complexiteit wist niemand waar te beginnen. Want hoe verknop je sloop en nieuwbouw, circulair bouwen, de energie- en mobiliteitstransitie, sociale inclusiviteit, waterproblematiek en een gezonde economie? Welke rol speelt het ruimtelijk ontwerp hierin en welke andere expertises zijn nodig?

De Branchevereniging voor Nederlandse Architectenbureaus (BNA), Vereniging Deltametropool, de TU Delft en het ministerie van Infrastructuur en Waterstaat besloten de opgave als een open onderzoeksvraag voor te leggen aan ruimtelijk ontwerpers. Toekomstige transformatiegebieden in Amsterdam, Rotterdam, Den Haag, Utrecht en Eindhoven figureerden als studiegebied. In deze steden was men meteen enthousiast, mede omdat de sectorale gemeentelijke organisatie, waar diensten doorgaans na en naast elkaar werken in plaats van samen, een integrale aanpak nogal eens in de weg staat.

Bijna dertig teams dienden een onderzoeksplan in voor De stad van de toekomst. Het ging om een doorsnede van de Nederlandse vakwereld, van de crème de la crème tot beginnende bureaus en alles ertussenin. Hieruit blijkt dat integraal stadmaken ook bij ontwerpers zelf hoog op de agenda staat. Tien teams – twee per locatie – mochten aan de slag.

Bij de keuze voor de teams is gelet op een zo breed mogelijke variatie in aanpak en achtergrond. Zo staat tegenover de gedegen combinatie van VenhoevenCS, BVR, Sweco en WYNE voor de Alexanderknoop in Rotterdam het door de jonge architect Robbert Guis samengestelde Team Flocks. In elk team zaten sowieso verplicht een architect, landschapsarchitect en stedenbouwkundige. Afhankelijk van de aanpak liepen de overige teamleden uiteen van hydrologen tot journalisten of toekomststrategen.

De uitkomsten zijn navenant. Wilfried van Winden, Lodewijk Baljon en consorten (Team All Inclusive City) kwamen vanwege het ruimtegebrek in Den Haag bijvoorbeeld uit op een verticale stad – stapelen achten

ze onvermijdelijk. Het bestaande trein-spoor is overkluisd en daarbovenop wordt gewoon, gewerkt, gefietst en gewandeld. Er rijdt hoogstens een bestelauto voor *last mile*-pakketdistributie. Nog hoger liggen openbare tuinen, speelplaatsen, moestuinen en sportvoorzieningen. De tekeningen waarin dit is uitgewerkt gaan vergezeld van fictieve interviews uit het jaar 2040 die de sociale component van het plan benadrukken.

Team Stadsvrijheid – SVP, Okra, BPD en anderen – hanteerde voor de oostelijke stadsrand van Utrecht naar eigen zeggen een nieuw denkkader. Niet de huidige problematiek, maar de ideale toekomstige situatie was hun uitgangspunt. In die ideale situatie staan mobiliteit en verbondenheid voorop, is de economie circulair, Utrecht niet langer op het centrum georiënteerd maar een netwerk, en de Kromhoutkazerne geen defensiekantoor maar een ‘zelfbouw community’. Omdat dit team doorlopende verandering als een gegeven beschouwt kiest het niet voor een eindbeeld, maar schuiven verschillende toekomstlagen in diffuse tekeningen over elkaar heen. Het onderzoek van Hoope en Plevier Architects, Except, Edwards Stadsontwerp, corporatie Ymere, Future Consult en stads-socioloog Wim Derksen (team InCity), naar het westelijk havengebied in Amsterdam, is qua insteek en uitwerking weer heel anders. Dit team neemt stedelijke waarden en behoeften en de middelen om daarin te voorzien als basis voor hun ontwerp, wat zij uitwerkten in heldere diagrammen en kleurrijke, schematische plattegronden.

De teams die buiten de boot vielen zijn niet vergeten. Zij waren welkom bij de plenaire tussen- en eindpresentaties en konden samen met de geselecteerde ontwerpers naar de masterclassreeks van De stad van de toekomst. Tijdens een van die bijeenkomsten poneerde Harry Boesschoten van Staatsbosbeheer zijn idee dat groen – ter bevordering van integrale stedenbouw – net als gas en drinkwater een nutsvoorziening zou moeten zijn, een idee dat meer dan de helft van de teams in hun uitwerking verwerkten.

Van begin af aan stond vast dat het onderzoek zou resulteren in een boek, volgens de initiatiefnemers de beste manier om de

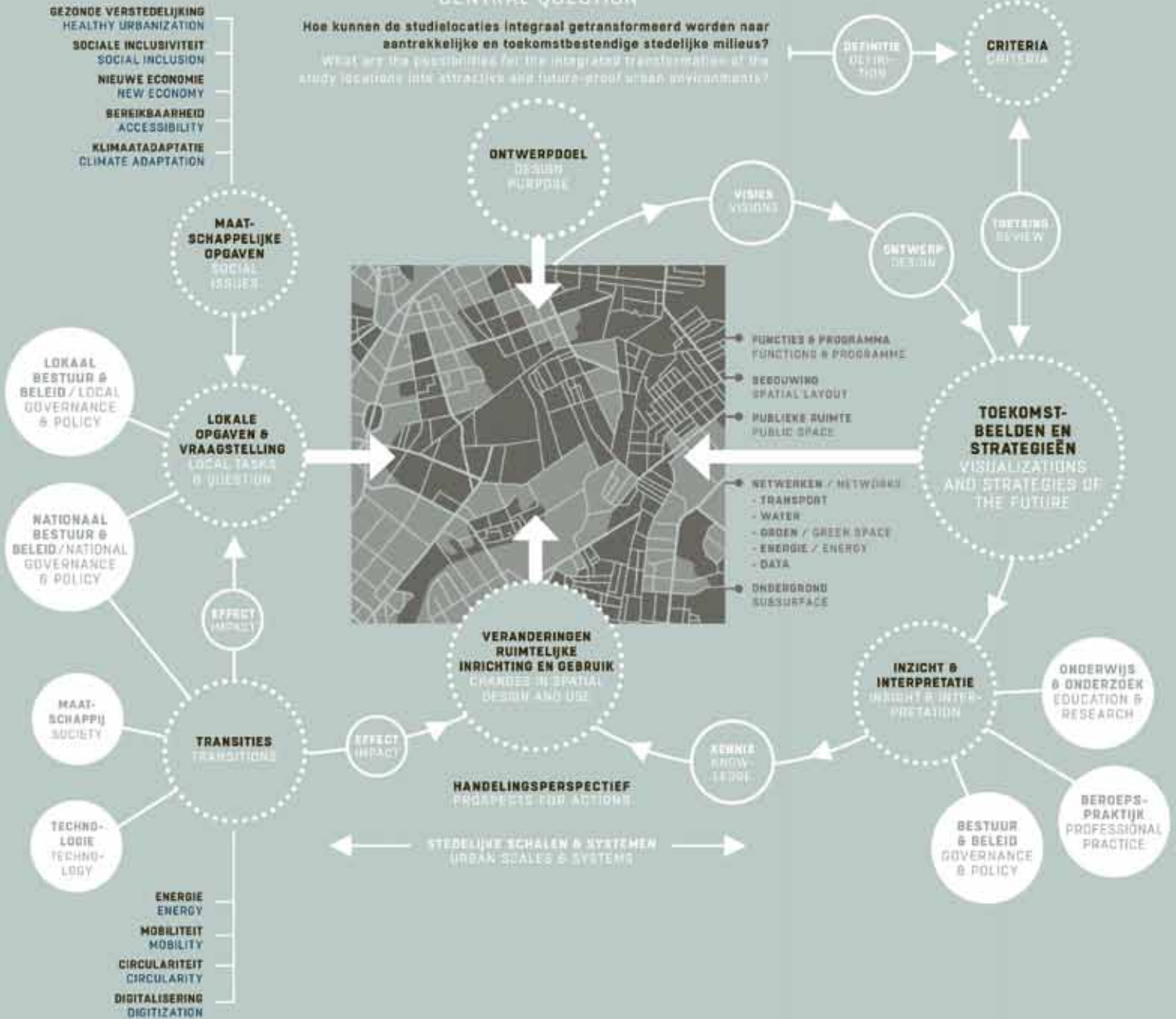

CENTRALE VRAAGSTELLING
CENTRAL QUESTION

Hoe kunnen de studielocaties integraal getransformeerd worden naar aantrekkelijke en toekomstbestendige stedelijke milieus?
What are the possibilities for the integrated transformation of the study locations into attractive and future-proof urban environments?

- LEEFBAARHEID
QUALITY OF LIFE
- RUIMTELIJKE KWALITEIT
SPATIAL QUALITY
- DUURZAAMHEID
SUSTAINABILITY
- BEREIKBAARHEID
ACCESSIBILITY
- SYSTEEMINTEGRATIE
SYSTEM INTEGRATION
- VEERKRACHT
RESILIENCE
- AANPASBAARHEID
ADAPTABILITY
- SCHAALBAARHEID
SCALABILITY
- HAALBAARHEID
FEASIBILITY

- GEZONDE VERSTEDELIJING
HEALTHY URBANIZATION
- SOCIALE INCLUSIVITEIT
SOCIAL INCLUSION
- NIEUWE ECONOMIE
NEW ECONOMY
- BEREIKBAARHEID
ACCESSIBILITY
- KLIMAATADAPTATIE
CLIMATE ADAPTATION

Team Incity ziet de Coenhaven in Amsterdam als een plek voor ruimtelijke en programmatische experimenten. Het water en de vele hallen bieden tal van mogelijkheden.

/ Team Incity sees the Coenhaven docks in Amsterdam as a place for experimentation with different land use combinations and designs. The water and the many industrial buildings provide numerous opportunities.

Volgens team All-Inclusive City (onder leiding van WAM Architecten en Lodewijk Baljon) moet verdichting (door de bouw van woontorens) gepaard gaan met investeringen in de openbare ruimte. Zo stellen zij voor om in de bebouwing te zorgen voor voldoende groene plekken die publiek toegankelijk zijn.

/ Team All Inclusive City (led by WAM Architecten and Lodewijk Baljon) propose urban densification (by building residential tower blocks) combined with investments in the public realm to create public green spaces within the buildings.

Ook boven het spoordek van Den Haag Centraal (én in de woontorens) zijn publieke ruimtes noodzakelijk. Team All-Inclusive city pleit voor een grote variëteit aan plekken en functies.

/ Public spaces are also needed above Central Station (and in the residential tower blocks). Team All Inclusive City argues for a wide variety of places and functions.

Rechts Voor de ontwikkeling van de Eindhovense locatie Fellenoord bedacht team Triangel een nieuw grid waar woningbouw (in verschillende dichtheden) en voorzieningen een plek kunnen krijgen. Het startpunt ligt in 2027 met de aanleg van 'Agora en suite', een centraal plein voor ontmoeting, waterberging en koeling. Rondom groeit de stad tot 2040 met 5000 woningen (lage dichtheid), 10.000 woningen of 15.000 woningen.

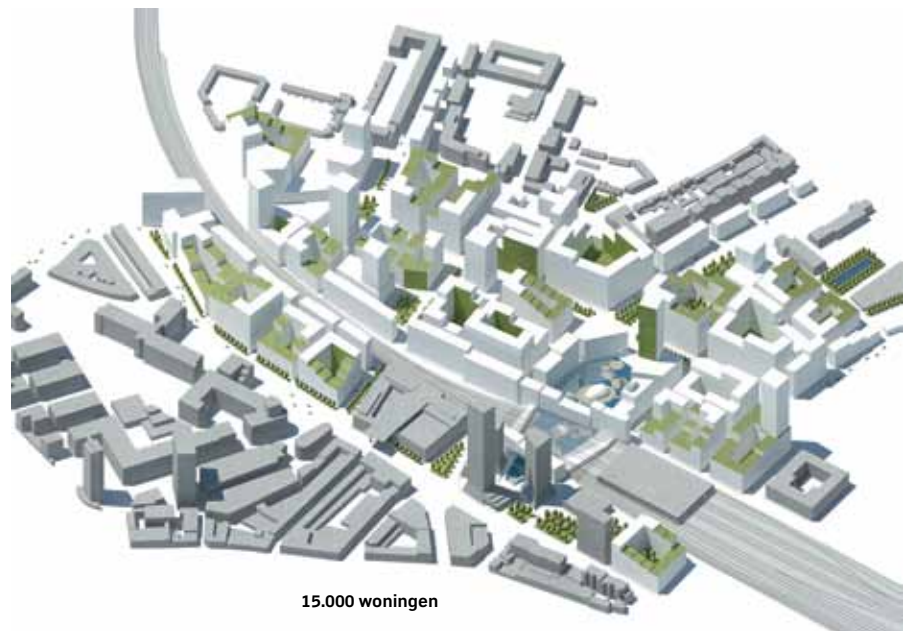
/ For the development of the Fellenoord site in Eindhoven, Team Triangel came up with a new grid to accommodate housing (in various densities) and facilities. Construction will begin in 2027 with the 'Agora en suite', a plaza for public gathering, water storage and cooling. Around this central square the city will grow during the period to 2040, with the addition of 5,000 homes (low density), 10,000 homes or 15,000 homes.

5000 woningen

10.000 woningen

15.000 woningen

uitkomsten te delen met een groter publiek. Daarnaast bundelde de BNA de conclusies van het onderzoek in een inspiratiefolder. Een van de conclusies betreft burgerparticipatie. Wil je een stad maken voor iedereen dan vraagt dat om allianties die niet altijd voor de hand liggen of gemakkelijk zijn. Een andere belangrijke conclusie – 'Benut ontwerpkracht' – was de hoofdboodschap van een manifest dat de BNA samen met de BNSP (Beroepsvereniging van Nederlandse Stedenbouwkundigen en Planologen) en de NVTL (Nederlandse Vereniging van Tuin- en Landschapsarchitecten) aanbood aan minister Ollongren van Binnenlandse Zaken.

Kraamkamers van kennis en ideeën zijn belangrijk voor de ontwikkeling van het vak, aldus de selectiecommissie van het jaarboek. De commissie roemt de keuze voor concrete locaties, waardoor vondsten met een konden worden getest, de veelzijdige achtergrond van de teams en de afwisseling van theorie en praktijk. De commissie prijst de aandacht voor *governance* binnen het kennisprogramma rond De stad van de toekomst, 'want waar blijf je anders met je visionaire plannen en vergezichten?'

De Alexanderknop in Rotterdam volgens team CIAM XXI (onder leiding van Veenhoeven CS en BVR): een ademende stad.

/ The Alexander hub in Rotterdam as proposed by Team CIAM XXI (led by Veenhoeven CS and BVR): a breathing city.

Team CIAM XXI ziet het metropolitane landschap rondom Rotterdam als een 'groenblauwe watermachine' (link) en een netwerk met multimodale knopen.

/ Team CIAM XXI sees the metropolitan landscape around Rotterdam as a 'green-blue water machine' (left) and a network with multimodal hubs.

/ The concept of 'integrated city making' has been around for a while. But how do you pull together diverse aspects such as demolition and new build, circular building, the energy and mobility transitions, social inclusivity, water management and a healthy economy? What part does urban and landscape design have to play in all this, and what other areas of expertise are needed?

The Royal Institute of Dutch Architects (BNA) and a number of other organisations put this open research question to architects and urban and landscape designers. Future transformation areas in Amsterdam, Rotterdam, The Hague, Utrecht and Eindhoven were chosen as study areas. Ten diverse design teams – two for each location – got to work. Each team contained an architect, a landscape architect and an urban designer, and sometimes also hydrologists, future strategists and other experts.

One of the teams, All Inclusive City, came up with a vertical city as a solution to the lack of space for new development in The Hague. They propose decking over the existing railway line to create space for new homes, businesses, footpaths and cycleways. The only vehicles would be vans for last mile deliveries. Higher up they propose building public gardens, playgrounds, allotments and sports facilities.

The Stadsvrijheid ('City Freedom') team adopted what they call a new conceptual framework for the eastern edge of Utrecht. Mobility and connectivity are key ingredients, the economy is circular and Utrecht is no longer oriented towards the city centre, but is a network city. Because this team assumes continual change, it did not produce a blueprint or final picture to aim for, but different futures slide over each other like a set of diffuse layered drawings.

Team Incity's study of the western port area of Amsterdam takes urban values and needs and the resources to achieve them as the basis for their design, which they worked up into a set of clear diagrams and colourful schematic maps.

These design studies were punctuated by plenary interim and final presentations and a series of masterclasses. The selection committee believes that incubators for knowledge and ideas are important for the development of the design professions. They laud the attention given to governance in the City of the Future programme, 'because otherwise what would you do with your visionary plans and ideas for the future?'

LOCATION Eindhoven, Utrecht, The Hague, Rotterdam, Amsterdam
INITIATIVE BY BNA Onderzoek

De vergroende oostelijke stadsrand van Utrecht volgens team Stadsvrijheid (met onder meer SVP en Okra).
/ The greened eastern edge of Utrecht proposed by team Stadsvrijheid (with SVP and OKRA).